

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

I. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Köszöntő

2007. június 18.

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Feliratkozás a Mediterrán és Balkán Fórumra

Amennyiben Ön szeretne feliratkozni hírlevelünkre a vatoma@gamma.ttk.pte.hu e-mail címen megadhatja annak a postafióknak a címét, ahová a hírlevelet kapni szeretné

Tartalom:

Köszöntő.....	1
A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916-18).....	2
Tényezők és folyamatok Horvátország jelenlegi etnikai térszerkezetének alakulásában.....	8
A Balkán nyomában.....	16
Hírek.....	20
Képzésajánló.....	21
Konferenciák.....	22
Filmajánló.....	23

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/501-531

Fax: 72/501-531

Web: <http://balkancenter.ttk.pte.hu/>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Pap Norbert (elnök)

Dr. Hajdú Zoltán

Dr. N. Rózsa Erzsébet

Dr. Hóvári János

Dr. Gábli Cecília

Reményi Péter

Lapszerkesztő:

Vati Tamás

Felelős kiadó:

Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok
Központja

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916-1918)

Nagy Norbert¹

Magyarország 1989 után megváltozott világpolitikai helyzetben találta magát, így fontos volt újraértelmezni az ország helyét és szerepét Európán belül is. Ezen útkeresés egyik fontos része volt azon tény újrafelismerése, miszerint a Balkán a magyarság számára meghatározó jelentőséggel bír. Ennek politikai, gazdasági, kulturális, történelmi, biztonságpolitikai okai egyaránt vannak. Egyre világosabban látszik az is, hogy a térségben nem csak katonailag, hanem kulturálisan, tudományos kutatásokkal is képviseltetnünk kell magunkat. Sajnos az előző rendszer – politikai okokból – nem kedvezett az ez irányú kutatások komolyabb fejlődésének. A rendszerváltás óta azonban nem csak Budapesten, hanem vidéken is (Pécs, Szeged) egyre „épülnek” azok a központok, amelyek a térség kutatását feladatuknak és hivatásuknak tekintik. Az eleink által lerakott alapok szilárdak és elég szélesek ahhoz, hogy ezekre építve a magyar tudományos élet nemzetközi szinten is meghatározó eredményeket tudjon elérni.

A Balkán kutatásának kapcsán természetesen nem feledkezhetünk meg a törökségről sem, hiszen hosszú évszázadokig ellenőrzésük alatt tartották a térséget, befolyásolva az itt élő népek jellemét, gondolkodásmódját. Magyarország történetében is meghatározó jelentőséggel bírt a hódoltság kora, aminek örökségét – pozitív és negatív értelemben – máig kihatóan érezzük. Az egykor hódító hatalom a 18. századtól ellenségből egyre inkább baráti, rokon néppé változott, ehhez pedig jelentősen hozzájárult, hogy a magyar Habsburg-ellenes mozgalmak vezetői (Thököly, Rákóczi, Kossuth) a vereségek után a megtorlások elől menekülve Törökországban találtak menedéket. A magyar társadalmon belül a 19. századra általánossá vált az a kép, miszerint a török segítő és baráti nép, ráadásul rokonságban áll a magyarsággal.

A törökországi magyar emlékek – Mátyás Corvinák, hódoltság korabeli források, a Thököly és Rákóczi emigráció emlékei – fontosságára az 1860-as évektől ébredt rá a magyar tudományos élet. A kutatások a dualizmus korában egyre több és értékesebb eredményt mutattak fel. Ebből a szempontból, illetve a kapcsolatok alakulásának szempontjából nagy jelentőséggel bírt a Rákóczi hamvak hazaszállítása 1906-ban.

A 20. század elejére „érett meg” a magyar tudományos élet arra, hogy külföldön magyar tudományos intézet létrehozásának gondolatával foglalkozzon. Egyre inkább látható volt, hogy a magyar múlt emlékeinek hatékony kutatása már nem lehetséges egyéni úton. A kutatóintézetek fontosságára először Fraknói Vilmos ébredt rá és e célból 1895-ben, Rómában saját pénzen villát építtetett. A konstantinápolyi intézetalapítás fő szorgalmazója gr. Klebelsberg Kunó és Thallóczy Lajos volt. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet (KMTI) létrehozásánál azonban többről volt szó, mint egy „egyszerű” tudományos intézet „felépítéséről”. Az alapításhoz mindenképpen szükséges volt a komoly intézményi és oktatási háttér, valamint a kiforrott kultúrpolitika is. E politika kibontakozását az I. világháború kirobbanása és annak tragikus vége lehetetlenné tette, különösen a magyar Balkán - és Keletkutatásra vonatkozóan.

¹ Történész, PTE Bölcsészettudományi Kar.

Mégis a KMTI alapítása e folyamat kezdeti lépésének tekinthető. Sajnos a folytatás – az említett okok miatt – elmaradt, bár maga Klebelsberg Kunó az 1920-as évektől az új magyar kultúrpolitika jegyében több magyar intézetet is létrehozott.² Azonban a trianoni Magyarország már nem rendelkezett azokkal a potenciálokkal és lehetőségekkel, amelyekkel a királyi Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül.

A KMTI közel másfél évig működött. Sajnos rövid fennállása nem tette lehetővé a kitűzött tudományos célok maradéktalan teljesítését, mégis érdemes és tanulságos betekinteni e kis magyar tudóstársaság mindennapjaiba, hogyan és miként éltek a világháború közepén, oly távol hazánktól.

A KMTI alapításának előzményei

A konstantinápolyi intézetalapítás gondolatát először a már említett Thallóczy Lajos és Klebelsberg Kunó tette magáévá. Thallóczy már a Rákóczi hamvak hazaszállításakor felvetette egy magyar intézet létrehozásának lehetőségét. Ezt megosztotta Klebelsberggel, aki 1909-ben Thallóczyhoz írt levelében így vázolta fel elképzeléseit: *„Nézetem szerint szükség lenne: ... az ottani klimatikus viszonyoknak megfelelő épületre, melynek már külsőleg is el kell árulnia, hogy „magyar ház”, kezdi gondolatmenetét, majd vázlatosan leírja annak működési feltételeit. Mindenesre ekkor még nem adtak a feltételek a terv megvalósításához.*

„Méltósággal szemben feleslegesnek tartom bővebben fejtegetni, hogy szép tervünkről egyelőre mindenki előtt hallgatnunk kell”, zárja gondolatmenetét Klebelsberg.

A konstantinápolyi intézetalapítás ügyén sokat lendített Karácson Imre, illetve isztambuli kutatásai. Karácson ugyanis 1907-től 1911-ig, haláláig kutatta a konstantinápolyi levéltárak magyar vonatkozású iratait.³ Emellett sokat tett a török-magyar baráti kapcsolatok elmélyítése érdekében is. A Török Történelmi Társulat – hosszú ideig, mint az egyedüli külföldit – tagjai közé választotta. Hogy mennyire tekinthető Karácson munkássága a KMTI részéről alapvető fontosságúnak, azt a legjobban egy 1917-es, az intézeti évet lezáró jelentésben olvashatjuk. Ebben Heckler Antal külön oldalt szentel Karácsonnak és kijelenti, *„... bizonyosságát adjuk, hogy intézetünk Karácson Imre szellemi örökébe lépett...”* (M.O.L. K828)

Bár Karácson értékes munkát végzett, halála is rávilágított arra a tényre, hogy az egyéni kutatások hosszú távon komoly korlátokkal bírnak. Ezt többek között Klebelsberg is megállapította egy későbbi beszédében *„... halálával figyelmeztetve bennünket arra, hogy többé ne egyének személyes vállalkozására, hanem intézmények állandó alapjára fektessük akciónkat.”*⁴ Karácson halála után a konstantinápolyi kutatásokat Mosony Lipót folytatta.

² 1920: Bécsi Intézet, 1923: Római Magyar Történelmi Intézet, illetve az un. Collegium Hungaricumok: 1924, Bécs, Berlin; 1928, Róma

³ Kutatás közben egy rozsdás szög sebesítette meg 1910-ben, vérmérgezés okozta halálát.

⁴ Klebelsberg Kunó: Beszédei, cikkei és törvénytervezetei, 1916-1926. 10. p.

A KMTI működése

A KMTI Igazgató Tanácsa 1916. november 21-én tartotta alakuló ülését. Ezen aktussal vette kezdetét a konstantinápolyi magyar tudományos intézet története. Az ülésen elfogadták a szervezeti szabályzatot, ami Jankovich Béla minisztersége idején (1913-1917) a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 9746/1916. számú rendeletével lépett életbe.⁵

Az Intézet feladatát a szervezeti szabályzat 1.§-sa fogalmazta meg a legátfogóbban: *„Az intézet célja: 1.§. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet állami intézmény, a melynek az a célja, hogy az egyetemes történelemmel, főleg a bizánci-magyar érintkezések kutatásával, a classica és keresztény archeológiával, Bizancz és az Iszlám művészetének történetével, végül a keleti, első sorban török-magyar összehasonlító nyelvészettel foglalkozó szaktudósoknak kutatásaik helyszíni folytatására módot adjon, ezzel az említett tudományszakok hathatósabb fejlesztését intézményesen biztosítsa s egyszersmind a hazai tudományosságnak a török szellemi élettől való kapcsolatát erősítse”* (Századok, 1917).

A szervezeti szabályzat részletesen leírja a KMTI-t irányító szervek és személyek feladatait, jogait. Eszerint az Intézet a VKM irányítása alatt áll, legfőbb irányító szerve az Igazgató Tanács, melynek tagjai lehetnek hivatalból kijelöltek:

„a vallás-és közoktatásügyi minisztérium művészeti, egyetemi és műszaki osztályainak főnökei”;

b, „a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója” (Századok, 1917), vagy a miniszter által kijelölt 6 fő 5-5 évre azon tudományágak képviselőiből, amelyeket az intézetben művelnek.

Az igazgató tanács elnöke és a KMTI fővédnöke József Ferenc főherceg, az igazgató tanács ügyvezető alelnöke gr. Klebelsberg Kunó volt. Az Igazgató Tanács tagjai (hivatalból kijelölve): gr. Bánffy Miklós, Csánki Dezső minisztertanácsos, országos főlevéltárnok, Darkó Jenő, Goldzieher Ignác, Gombocz Zoltán és Nagy Virgil egyetemi tanárok. Az igazgató tanács előadója báró ifj. Wlassics Gyula, a KMTI igazgatója Heckler Antal, titkára pedig Oroszlán Zoltán (ösztöndíjas) lett.

1916. novemberében-decemberében határozták meg az ösztöndíjasok névsorát, akik a következők voltak: Dr. Fehér Géza (gimnáziumi tanár, bizantológus), Kós Károly (műépítész), Dr. Ralbovszky Péter (premontrei tanár, bizantológus, újjörög nyelvész), Oroszlán Zoltán (a Nemzeti Múzeum régiségügyi gyakornoka, klasszika archeológus) és Luttor Ferenc (keresztény archeológus). Emellett jelentkezett még, de felvételt nem nyert Scherer Ferenc (okleveles középiskolai tanár, bizantológus) és Dr. Pastinszky János (polgári iskolai tanár, okleveles iskolai tanár, török nyelvész). Az említetteket 1917. január 1-től vették az intézet tagjai közé, az ösztöndíj időtartama egy évre szült.⁶ Fehér Géza csak 1918. áprilisától nyert tényleges felvételt, mivel katonai szolgálat alóli felmentését ekkorra sikerült elintéznie. Az 1917. július 26-án meghalt Ralbovszky Péter helyére Zsinka Ferenc, a Nemzeti Múzeum segédőre került.

⁵ A KMTI fennállása alatti kultuszminiszterek Jankovich Béla után: Apponyi Albert (1917-18), Zichy János (1918. május -október)

⁶ Az 1918/19-es (meg nem valósult) intézeti évre jelentkezett, de munkájukat elkezdni nem tudó személyek: Moravcsik Gyula, Alföldy András, Fekete Lajos, Miskolczy Gyula

Alapvető problémát jelentett, hogy az ösztöndíjasok között nem volt sem török-magyar nyelvész, sem a török-magyar kapcsolatokat kutató történész. Ezt Hekler minél előbb orvosolni kívánta, és Zsinka Ferenc valamint Fehér Géza személye némileg enyhíteni is tudta ezt a problémát.

Az intézeti munkát 1917. februárjától kezdhették meg a tagok a bérleti problémák rendeződése után. Állandó épületet nem kapott a KMTI, bár próbálkozások, elképzelések voltak, ezek mégsem valósultak meg. (A Magyar Iparművészet 1917-es számában közöltek rajzokat Szirontai Lhotka tervei alapján.) Az első bérlet a Perai negyedben, a Rue Bayram 23. sz. alatti ház volt, innen 1918. szeptemberében költözött az intézet a Rue Agha Hamam 2. sz. alatti épületbe.

Az intézet hatékony működése érdekében Hekler Antal házirendet bocsátott ki, amely – mint egy kollégiumban – szabályozta a hétköznapi életet és a kutatói munkát. A tudományos munka alapját a minden kedden és pénteken tartott megbeszélések, folyóirat olvasások és a havi rendszerességgel megrendezett nyilvános előadások jelentették (ezeken török, német, osztrák tudósok előadásai is elhangzottak). Az említettek mellett tanulmányi kirándulások (Konstantinápoly és környéke) is szerves részét képezték az intézeti munkásságnak.

A tudományos munka szempontjából fontos kérdés volt a könyvtár megszervezése is.⁷ A háborús viszonyok miatt mindez lassan és nehézkesen valósult meg, és csak az 1918-as év nyarára érte el azt a szintet, amely ki tudta szolgálni a felmerülő igényeket (1918 szeptemberére 946 mű 1062 kötetben, 209 diapozitív és 208 db. fénykép állt rendelkezésre). Lényeges volt a török és más külföldi tudományos intézetekkel, személyekkel való kapcsolat kiépítése. Ezen a téren a KMTI szép eredményeket tudott felmutatni.⁸ Sikerült megnyerni Edem Bey (Császári Ottomán Múzeum igazgatója) rokonszenvét, aki komoly segítséget tudott nyújtani nem csak a kutatómunkához, hanem a KMTI helyi elismertetéséhez is.

A nagyközönségnek az intézetet 1917. május 5-én egy nyilvános előadássorozat keretén belül mutatták be. Az előadássorozat jól sikerült, így Hekler Antal jogosan írta félévzáró jelentésében: „... *intézetünk rövid néhány havi működése alatt a nemzetközi tudományos élet elismert és méltányolt tényezőjévé tudott lenni.*” (M.O.L. K828)

A világháború nehézségei komoly akadályokat gördítettek az intézet fenntartása, működtetése elé. Az egyik legkomolyabb problémát az élelmezési nehézségek okozták. A helyi drága és rossz minőségű áruk vásárlása helyett Budapestről, vonaton szállították az alapvető élelmiszereket (liszt, zsír, cukor, só). A költségvetés szűkössége miatt e szállítmányok nélkül aligha lehetett volna fenntartani a KMTI-t. A tudományos kutatások az említett nehézségek ellenére tovább folytak. Hekler Antal a következőképpen foglalta össze a maga és az intézet feladatát: „*Az intézet szellemi munkájának irányításában fő törekvésem az volt, hogy intézetünk, befelé, tagjainak részére a tudományos kutatás iskolája, kifelé pedig a nemzetközi tudományos élet ösztönző és irányító tényezője lehessen... Az intézet jövőbeni eredményes működésének feltétele, hogy ne habozó, kísérletező kezdők, hanem irányt vett, önálló kutatásra teljesen felszerelt fiatal tudósok kerüljenek be. Az intézetet előkészítő iskolává nem alacsonyíthatjuk le...*” (M.O.L. K828)

⁷ A könyvek jó részét egy bizonyos H. J. Hiersemann, lipcsei könyvkereskedőtől szerezték be.

⁸ A KMTI az Athéni Osztrák Archeológiai Intézettel és a Konstantinápolyi Német Archeológiai Intézettel lépett kapcsolatba. Ekkorra már megszűnt az itt működő orosz intézet.

A KMTI saját kiadványokat is megjelentetett magyar és német nyelven, összesen 6 füzetben „A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Kiadványai” címmel.

Bár a török tudományos körökkel sikerült a jó kapcsolat kialakítása,⁹ mégis a hivatalos szervekkel nem volt mindig szívélyes a kapcsolat. Ezt egy 1918. áprilisában kelt bizalmas levél is bizonyítja, melyben Hekler arra kérte Klebelsberget, illetve az állami magyar szerveket, hogy érjék el az intézet hivatalos török elismertetését. Mindeközben a háborús nehézségek egyre nehezebbé tették az intézet fenntartását, a világháborús összeomlás pedig végül a KMTI megszűnéséhez vezetett. Az igazgató, az ösztöndíjasok és a személyzet 1918. októberétől 1918. novemberéig elhagyta Isztambult, ahol egyedül Oroszlán Zoltán maradt. Ő, miután biztonságba helyezte a könyvtár anyagát és az intézet egyéb berendezéseit, 1919. januárban utazott Budapestre.

Ezzel a KMTI működése befejeződött, bár 1926-ban történt még egy hivatalos eljárás. Oroszlán Zoltán a VKM megbízásából Konstantinápolyba utazott, ahol az általa megőrzésre hagyott könyvtári és levéltári anyagokat a pápai nunciatúrától a Német Archeológiai Intézetbe szállította további megőrzésre.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a KMTI rövid másfél éves fennállása alatt a kitűzött feladatait nem tudta maradéktalanul teljesíteni. Ennek oka azonban nem a rossz működésben, hanem főleg a külső körülményekben keresendő. Mégis az elért eredmények igazolták azt a politikát, melynek révén Klebelsberg Kunó az 1920-as évektől az új kultúrpolitika jegyében sorra alakította a külföldi magyar történeti intézeteket. Ebben nyilvánvalóan nagy segítségére voltak a KMTI irányításában szerzett tapasztalatai is, ugyanakkor sajnos a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet feltámasztására már nem maradt elég erő.

Ma, a 21. század elején Törökország és a Balkán komoly kihívásokat hordoz nem csak Magyarország, hanem egész Európa számára (Koszovó kérdése, Bosznia-Hercegovina helyzete, az Európai Unió balkáni bővítései, Törökország uniós csatlakozásának kérdése, stb.). Fontos lenne, hogy ne csak katonailag képviseltessük magunkat ebben a régióban, hanem kulturálisan is erősítsük jelenlétünket. Isztambul múltjával, jelenével és jövőjével mindenképpen rendelkezik azokkal a potenciálokkal, amelyek ma is aktuálissá tehetik itt egy magas színvonalú magyar tudományos intézet létrehozását.

Irodalom:

ARBANÁSZ I – CSORBA GY. (2005): Magyar kutatók az isztambuli levél- és könyvtárakban a második világháború előtt. A kísérlet folytatódik. II. Nemzetközi Vámbéry Konferencia, In: DOBROVITS M. (szerk.): Lilium Aurum, Dunaszerdahely, pp. 7-46.

FODOR P. (1989): Karácson Imre. Keletkutatás, pp. 109-114

HAJDÚ Z. (2003): Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. Balkán Füzetek, No.1., Pécs, 71 p.

JÓZSEF F. főherceg (1916): Megnyitó beszéd a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgató tanácsának alakuló ülésén. Századok, 97 p.

KARÁCSON I. (1910): Történetírás felújítása Törökországban. Századok, 513 p.

⁹ Felkérés érkezett a KMTI-hez egy anatóliai expedícióban való részvételre, emellett a háború után a törökök lehetőséget adtak volna régészeti ásatásokra is.

- KLEBELSBERG K. (1927): Beszédei, cikkei és törvénytervezetei 1916-1926. Athaeneum, Bp.
- LINDNER E. (1917): Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet. Magyar Iparművészet, pp. 4-6.
- MOSONY L. (1989): Magyar történetkutatás Konstantinápolyban. Századok, 1915, 566 p.
- SAS P.: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, Adalékok a 16-20. századi magyar művelődés történetéhez. In: BÁLINT I. J. (szerk.): Országos Széchenyi Könyvtár, Bp., 209 p.
- TÓTH G. (1995): Az első külföldi magyar tudományos intézet, Századok, pp. 1380-1394.
- UJVÁRY G. (1993): Magyar állami ösztöndíjasok külföldön, 1867-1944. Levéltári Szemle XLIII. évf., 3. sz., 14 p.
- ZSIDI V. (1991): Magyar ösztöndíjasok és volt kereskedelmi főiskolai hallgatók keleten. Tanulmányok a magyar felsőoktatás 19-20. sz.-i történetéből. In: KISS J. M. (szerk.) Bp., pp. 71-103.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet iratai, Magyar Országos Levéltár, fond K828
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet kiadványai, Országos Széchenyi Könyvtár, 14. 315/1-8.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megnyitása, Századok, 1917, pp. 200-202.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet szervezeti szabályzata, Századok, 1917, pp. 202-206.
- A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet első félévi működése, Századok, 1917, 396. p.
- A Római Magyar Történeti Intézet, Akadémiai Értesítő: 1915, pp. 277-281., 1916, pp. 314- 316., 1917, pp. 248-249., 1918, pp. 189-190., 1919, pp. 123-125., 1920, pp. 7-11., 1922, pp. 82.
- Konstantinápolyi Magyar Ház: Magyar Iparművészet, 1917, pp. 91-92.